

УДК 7203(2)

О.Ф.Яценко

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМОБУДУВАННЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ ПЕРІОДУ ЕКЛЕКТИКИ ТА ІСТОРИЗМУ (ДРУГА ПОЛ. ХІХ - ПОЧ. ХХ СТ.)

У другій половині ХІХ ст. в Російській імперії, після періоду класицизму, з його обов'язковим ордером і однотипною зовнішністю фасадів, з'являються різноманітні споруди в, так званих, історичних стилях минулих століть. Цей період розвитку архітектури здобув назву історизму або еклектики. Однак, не слід ототожнювати ці два поняття. До історизму слід віднести такі стилі, що відновлювались в спорудах з більшою або меншою точністю до своїх попередніх аналогів, еклектичні ж приклади поєднували в собі декілька стильових напрямків. Хоча, дійсно, в більшості випадків неможливо виявити який-небудь стиль без домішків, і тому ці два поняття – історизм і еклектика – набувають майже нерозривного значення.

Гнучкий і демократичний період історизму витіснив класицизм поступово, але неухильно. Жодна з попередніх епох не знала такої різноманітності стилів і напрямів всіх видів і жанрів мистецтва. В архітектурі поруч з ампіром існував романтизм і русько-візантійський стиль, а пізніше набули розвитку псевдоренесанс, псевдоготика, псевдомавританський, псевдобароко, псевдоросійський стилі. Наприкінці 19 ст. і на поч. 20 ст., паралельно з модерном і в суміші з ним, зародився неоросійський, неоготичний, неокласичний, необароко та інші неостилі з найрізноманітнішими стилістичними проявами.

Період історизму набув в історії архітектури величезної ролі. Він звільнив архітекторів від обов'язкової «класики греків і римлян» - ордерної архітектури, яка сковувала їхню фантазію і обмежувала їхні можливості. Творча свобода архітекторів продемонструвала надзвичайне багатство розкріпаченої фантазії, а головне те, що історичні форми можуть цілком уживатись між собою, базуючись на сучасних планувальних рішеннях. Формальна мова практично всіх архітектурних стилів і епох була введена в будівельну практику. У всіх країнах були реабілітовані попередні стильові епохи, а також національна спадщина, яка принижувалась раніше. Почались пошуки національної архітектурної мови як протест проти універсальної і наднаціональної мови класичних архітектурних форм.

Об'ємно-архітектурні еклектичні ідеї, скульптурне і живописне оформлення, позначалося на архітектурно-функціональній якості. Історизм піднявся за примхою вихідців з купців, нових промисловців Москви, Пітера і

Києва, хвилею прокотився по всій імперії. Будівельний бум, вплив художників, освіченість і заможність замовників, прагнення до незалежного самовираження зодчих стали сприятливим підґрунтям для розвитку нової архітектури.

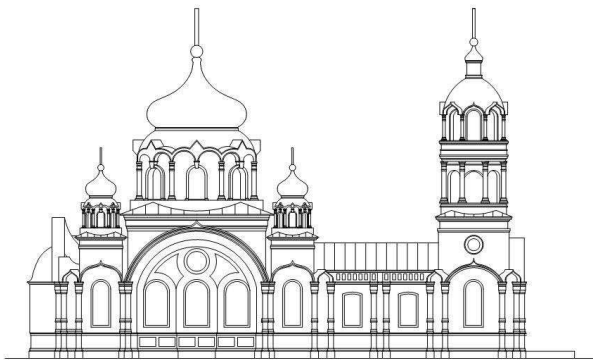
З історизму поступово зароджується національний романтизм з пошуками архітектурної своєрідності, який в Україні переростає в український архітектурний модерн. Широкого розповсюдження отримали храми у формі російсько-візантійського стилю, який був визнаний головним стилем православного храму Російської імперії. Найвизнанішим і продуктивнішим архітектором цього напрямку був К. Тон. Саме за його проектом був побудований храм, що мав таку скандальну і трагічну долю — храм Христа Спасителя у Москві (1839-1883). В цьому стилі на Лівобережжі України споруджувались відомими архітекторами визначні храмові споруди, такі як: Володимирський собор (1853-1896 рр.), арх. Н. Штром, А. Беретті, В. Ніколаєв, Р. Бернгард, Десятинна церква (1826-1830 рр.) арх. В. Стасов, Трапезна церква Києво-Печерської лаври (1895 р.), і собор Покровського монастиря (1896-1911 рр.), у Києві арх. Ніколаєв, Благовіщенський церква у Харкові (1888-1897 рр.). Більшість єпархіальних архітекторів теж працювали у цьому стилі. (Ф.Данілов, В.Немкін, М. Ловців, В. Величко). Будь-який історичний період з його панівним на той час стилем, міг відтепер стати праобразом майбутньої споруди. Архітектура наділяється новими якостями — ілюстративністю і оповідністю, що виявляються на рівні деталей. У цьому і полягало історичне значення цього стилю і його «революційна» сила. Ордер перестає бути єдиним і обов'язковим інструментом архітектора. Різні художні (а іноді антихудожні) смаки замовника починають грати визначальну роль в складанні архітектурного образу будівлі.

Однак, на рівні з цією основною тенденцією розвитку архітектури, продовжували проектувати споруди з характерним для класицизму об'ємно-просторовим рішенням. Використанням ордерної системи, трикутних фронтонів і портиків, які в більшій мірі копіюють класицистичний історичний стиль, належать до псевдокласицизму. Наприклад, Благовіщенська церква (1895р.) в м. Сураж Чернігівської губернії.

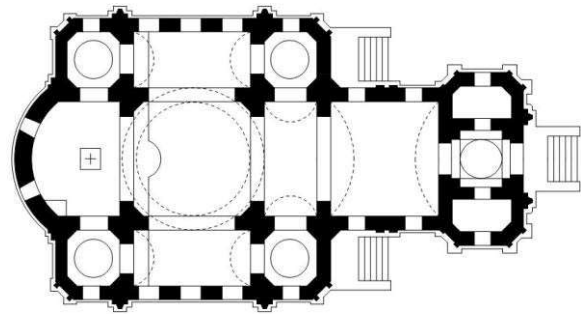
До іншого типу – неокласичних, можна віднести споруди, в яких класичні форми частково, або суттєво змінені. Наприклад, привнесено елемент новаторства в пропорційний склад співвідношень, або в порядок розташування класичних форм і таке подібне. Прикладом може бути церква (1894 р.)м. Березна Чернігівської губернії. В обох цих стилях чітко прослідковується структура внутрішнього зонування, що підкреслена на фасадах членуванням, які поділяють площини стін на різні частини відповідно до плану. Над середохрестям розташовувалась одна масивна баня, яка була урівноважена

об'ємом дзвіниці. В невеликій кількості будувались храмові споруди з елементами неоготики, в яких застосовувались стилізовані елементи європейської готики. До цього напрямку можна віднести церкву св. Феодосія (1910 р.) в Короді на Чернігівщині, що належить до зального типу. Вона є прямокутною в плані і має один верх. На кутах будівлі та на осях лопаток над карнизом височать маленькі декоративні башточки. Над вікнами келевидні стрільчасті сандрики.

Особливою монументальністю композиції споруд з домінуючим компактним об'ємом вирізняються храми у, так званому, російсько-візантійському або неовізантійському стилі. Саме цей стиль наполегливо підтримувався Російською імперією. Основні композиційні прийоми цього стилю виявляються в розподілі основних архітектурних мас, декоративній пластиці фасадів, візуальній виявленості цілісності стін, що спрямовані на стилізоване повторення архітектурних принципів візантійського зодчества. До споруд цього напрямку можна віднести Успенську церкву (1900 р.) у м. Носівка Ніжинського повіту Чернігівської губернії. (Мал. 1,2)

Мал. 1

Мал. 2

Інший напрямок у церковному будівництві Чернігівщини, що проявив себе на початку 20 ст., неоросійський стиль, відмічений глибоким проникненням в суть архітектурної спадщини середньовічної Росії, із її творчим переусвідомленням. Саме це і знайшло своє відображення в нетрадиційних для Чернігівського регіону об'ємно-просторовому рішенні церкви в с. Некрасівка Глухівського повіту (1911 р.).

Більшість будівель неоукраїнського стилю виконано на межі ретроспективізму і національно-романтичного варіанту модерну. Досконало поєднанні ідейно-художні образи пропорційних співвідношень з формами традиційної барокової архітектури XVII - XVIII ст. у рисах модерну поч. XX ст., який сполучає зодчество народної дерев'яної архітектури та козацьких церков із застосуванням прийомів стилізації народного зодчества і декоративного мистецтва. Ускладнене функціонально-планувальне рішення

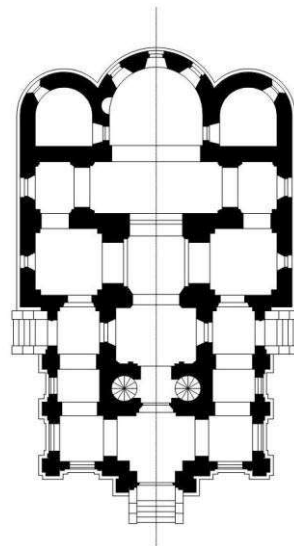
пояснюється прагненням до мальовничих об'ємно-просторових композиційних форм. До таких споруд можна віднести храм у с. Вороньки Козелецького уїзду Чернігівської губернії, розрахований на 750 прихожан. Храм п'ятидільний, триапсидний, має три верхи, які розміщені над середохрестям і боковими раменами. З західної частини розташувалась триярусна дзвіниця.

У архітектурі Чернігівщини було відбито в тій чи іншій мірі стилістичний напрямок бароко в збудованих у невеликій кількості чи реконструйованих храмах. Деякі церкви побудовані за часів українського бароко були в більшості добудовані (прибудовані дзвіниці) у формах ампіру і класики. Але тільки до невеликої кількості було прибудовано дзвіниці у формах псевдобароко, в супереч імперському наказу про заборону будівництва в національних традиціях. Прикладом може слугувати церква у с. Шумилівка Новозибкінський району, реконструйована у 1886 р. Споруда має типові для козацького бароко риси: хрестоподібна, п'ятидільна, однокупольна і добудовано двоярусну дзвіницю з заходу як продовження рамена просторового хреста.

Будівництво храмових споруд у псевдоросійському стилі було розпочато на початку ХХ ст., авторами яких були відомі архітектори: В. Покровський, О.Щусєв. Основні форми та пропорції, які використовувались в цьому стилі, характерні для російського традиційного зодчества: запозиченість архітектурних стилів Візантії та Київської Русі, народного зодчества та „наришкінського бароко”. Як приклад, церква дворян Кочубеїв в с. Вороньки Козелецького повіту Чернігівської губернії. (Мал.3,4).

Мал. 3

Мал. 4

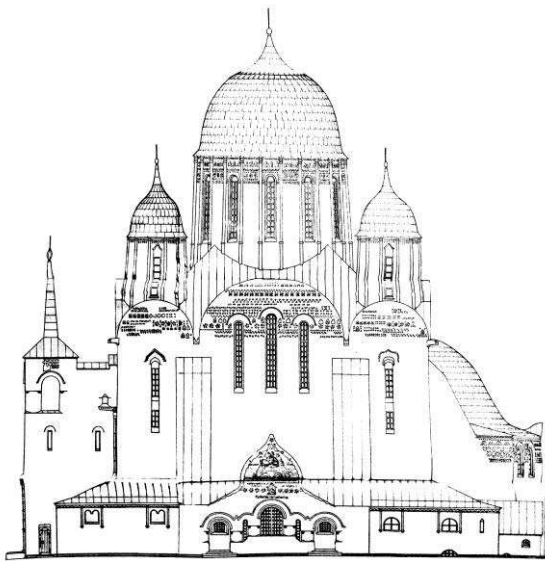
У кінці ХІХ ст. у більшості західноєвропейських країн, як і у Російській імперії, паралельно розвивається декілька напрямків і течій, серед яких вирізняється стиль модерн, який набув самобутніх регіональних ознак і став

новим етапом розвитку архітектури. В цей час серед прогресивних кіл України зароджується ідея творення власного національного стилю – українського архітектурного модерну (УАМ). Принципово новим в архітектурі модерну була відмова від використання, в будь яких проявах, ордерної або еклектично запозиченої з інших стилів системи прикраси фасаду і інтер'єру. У модерні було неможливим розділення на конструктивні і декоративні елементи будівлі; декоративність модерну полягала в естетичному осмисленні архітектурної форми, що деколи примушує забути про її утилітарне призначення. Визначальне значення в структурі храму мала функціональна організація внутрішнього простору, який відбивався в ритмічній і пластичній організації зовнішніх форм. Фасади будівель модерну володіють в більшості випадків динамічністю і текучістю форм, що деколи наближаються до скульптурних або нагадують органічні природні явища. У зв'язку з цим явищем поступово мінються, і зникає решта частин: засади і пілястри, консолі і карнизи, поверхня фасадів стає цілісною, лише місцями вона зрідка прикрашена орнаментами. На фасадах з'являється натуральний камінь, метал, скло і різноколірна майоліка. Фасади закінчені криволінійними щитами. При постійній боротьбі українського народу за незалежність своєї держави архітектурні творіння в образі українського архітектурного модерну затверджували національні надбання, переводячи їх у світову ланку архітектурних досягнень, створюючи підґрунтя для подальшого самобутнього національного розвитку архітектури православних храмів України.

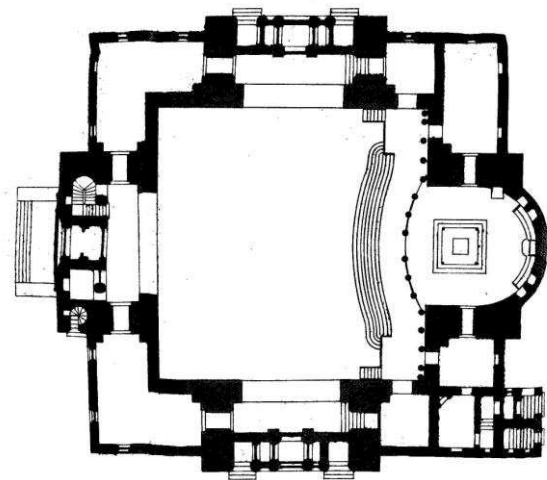
Кожна споруда в цьому стилі перетворюється на витвір мистецтва. Незважаючи на критику, зовнішній вигляд споруд до сьогодні приваблює увагу своєю неповторністю, незвичайними формами і оригінальним декором. Архітекторів і художників надихала ідея новини, мода і можливості багатіїв. Майстерність будівельників попередньої епохи історизму і еклектики, використання нових матеріалів – бетону і метала – все це допомагало сміливим архітекторам. Романтичний ранній модерн, народжений в конфлікті зі старим мистецтвом, наповнений прикрасами, а в більш пізній фазі конструктивізму відмовляються від елементів декору.

Споруди наповнені живою потужністю ліній, узорів, що немов увібрали внутрішню потужність далекосхідного декору, розтеклися ієрогліфами по фасадах. Інтернаціоналізм орнаменту, неоготичного і Східного – це не просто синтез різних епох і напрямів, а новітня стилізація. Спроба одушевити витрати машинного століття – ось ідея архітекторів модерну. Ідеологія живої лінії – це гімн застиглій кам'яній рослині.

В Чернігівському регіоні до храмових споруд в стилі модерн з елементами неоруської архітектури можна віднести Христо-Воздвиженський храм на хуторі Воздвиженському. Погоджений до будівництва у 1910 р. за проектом академіка архітектури Л.З. Покровського, храм розрахований на 2000 прихожан. Храм є яскравим прикладом модерну зі зверненням до традицій давньоруського мистецтва, пошуком синтезу архітектури, монументального живопису и елементів декору з комбінуванням структурних вертикалей і овалів.(Мал. 5,6)

Мал. 5

Мал. 6

Модерн закінчився з початком Першої Світової війни (1914). Крах всіх позитивних основ старого світу і всіх надій означав і кінець цього стилю — останньої спроби врятувати світ за допомогою краси.

В храмовій архітектурі Чернігівського регіону, розглядаючи будівлі другої половині 19 ст. та поч. 20 ст., можна відзначити велику кількість різних за стилем споруд, в яких зібрано практично весь творчий потенціал архітекторів всієї імперії по напрямку історизму і еkleктики. І особливо потрібно відмітити, що перебуваючи під владою Москви, яка забороняла проектувати і будувати у національних формах, прояви українських архітектурних традицій все ж мали місце і набули неабиякої сили у псевдобарокових і неobarокових стилях а також в українському архітектурному модерні.

Література

1. Асеев Ю.С. „Стили в архитектуре Украины”.-К.: Будівельник, 1989- 104 с.
2. Віровський В.Д. Храмы Чернігова.-М.: Техніка, 1998. 210 с.
3. Водотика О.Ю. Архітектура православних храмів України : історія та сучасність. Видавництво СПД Коляда О.П., 2006 - 160 с.

Анотація

В статті розглянуто храми Чернігівщини, які проектувалися і будувалися в період історизму і еклектики (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). Показано на прикладах, які основні види храмових споруд, в якій місцевості і під час дії яких указів споруджувались.

Аннотация

В статье рассмотрено храмы Черниговщины, которые проектировались и строились в период историзма и эклектики (вторая пол. ХІХ – нач. ХХ в.). Показано на примерах, какие основные виды храмовых сооружений, в какой местности и во время действия каких указов сооружались.